



# דתישכונע

פרשת בא, תש"פ, מספר 1354

## מילים נרדפות כאמצעי להעשרת הלשון העברית

### יוסי פרץ

נדגים גם זאת מפרשתנו באמצעות המילה "כיסא", בפסוק: "וַיָּמַת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר פְּרִיעָה הַיָּשֵׁב עַל פְּסָאוֹ" (שם' יא:ה). אונקלוס מתרגם: כורסא. בעברית בת-זמננו חל בידול סמנטי; השם העברי **כיסא** משמש לשם הכללי של הרהיט לישיבה, ואילו המילה הארמית **כורסא** שנתגלגלה ל-**כורסא**, משמשת כסוג מיוחד של כיסא בעל משענת לגב ולידיים, ועל פי רוב מרופד.

מספרות חז"ל עולה, שיש דעות שונות בקרב חכמי התלמוד לכפילויות של המילים במקרא. יש שדרשו אותן לצורך הלכה או דרש וייחסו לכל אחת מהן משמעות שונה, ויש שטענו: "דיברה תורה שתי לשונות". גם מפרשי המקרא נחלקו בסוגיה זו, ורבים מהם השתמשו בביטויים, כגון: "כפל ענין במלות שונות", "הענין/הטעם כפול במלות שונות" וכדומה, ולעומתם, יש שפירשו אותן כמכוונות לעניינים שונים.<sup>3</sup>

#### הבידולים בעברית בת זמננו

אחת הבעיות הקשות יותר, שנתקלו בהן מחיי הלשון העברית, הייתה מחסור חמור באוצר בסיסי של מילים להבעת מושגים נדרשים בחיי היום-יום. יש בידינו עדויות של סופרים הקובלים על מחסור במילים להבעת רעיונותיהם. למשל, המספר ברודס כתב לפני כ-130 שנה:

קצרה מאוד השפה העברית להביע בה את כל אשר ירחש לבבנו, שפה, אשר מלותיה ספורות ותיבותיה מועטות, ומאוד מאוד ירגיש את החסרון הזה האיש הכותב סיפורים בשפת עבר: הן מלה אחת תציין לנו לפעמים תכונה שלמה, והמלה הזאת או גם המושג ההוא אין בשפה היא!

על החשיבות שמייחס בן-יהודה לעניין הבידול הסמנטי ניתן לעמוד מתוך תשובתו לשאלה שנשאל בעניין, וכך השיב:

בדבר גרביים ודרדסים באמת אין להכריע. השם גרביים הוא מלה ערבית, ודרדס נמצא בתלמוד, ושמות-נרדפים הם לדבר אחד. אך בכל מקום שיש לנו שני שמות למושג אחד, טוב שנסכים לחלק ביניהם באיזה דבר. לשני השמות הנזכרים נסכים גם אנו להשתמש בגרביים ללבוש הרגל שלם, המכסה השוק, ודרדס להמכסים רק כף הרגל.

גם יוסף קלוזנר, בן דורו של בן-יהודה, נדרש לנושא, והציע לנצל את המקורות ולאמץ את דרך הבידול

אוצר המילים המקראי מצומצם ביותר, כידוע, והוא עומד על כ-8,000 ערכים מילוניים בלבד. מאז תקופת המקרא ועד לימינו נוספו מילים רבות מאוד, ויעידו על כך המילונים העבריים המכילים אוצר מילים ההולך ותופח בהתמדה. עוזי אורנן סקר כעשרים דרכים לחידוש מילים בשפה העברית, ובהן: השימוש בשורש-משקל, יצירת שורשים חדשים מתוך מילים קיימות, חידוש מילים על ידי הוספת צורנים לבסיסים קיימים ועוד.<sup>1</sup>

אמצעי אחר המשמש מקור חשוב להעשרת הלשון העברית, ובו נעסוק בדברינו הבאים, הוא התופעה הקרויה: "בידול סגנוני או סמנטי" (בלעז: דיפרנציאציה). תופעה זו שונה במהותה מדרכי התצורה אשר תוארו על ידי אורנן, הואיל והיא אינה באה לידי ביטוי בתוספת ערכים למילון וביצירת חדשות, אלא בהבחנה שאנו מעניקים לצמדי מילים שכבר קיימות בלשון, ושבמקורן היו זהות או דומות במשמען.

נדגים את דברינו משני פסוקים בפרשתנו. במכת הברד נאמר: "אֵת כָּל אֲשֶׁר הִשְׁאִיר הַבְּרָד" (שם' י:ב), ומיד לאחר שני פסוקים נאמר: "וְאֵת כָּל... אֲשֶׁר הוֹתִיר הַבְּרָד" (שם' י:טו). פעם "השאיר" ופעם "הותיר".<sup>2</sup>

בלשון ימינו משמשות שתי המילים "הותיר" ו"השאיר" באותה המשמעות, אולם חל בהן בידול סגנוני-משלבי, דהיינו: בלשון המדוברת משמשת המילה **השאיר**, ואילו בלשון הספרותית הגבוהה משמשת המילה **הותיר**.

במרבית המקרים, לצד הבידול הסגנוני-משלבי, הלשון העברית נוטה להבחין בין זוגות נרדפים ולהעניק להם משמעויות שונות, וכך נוצר הבידול הסמנטי.

\* ד"ר יוסי פרץ הוא המזכיר המדעי של מפעל מקראות גדולות 'הכתר'. לאחרונה יצא לאור ספרו: "לשון ומסורה" (בהוצאת מכללת "אורות ישראל"), אלקנה תשע"ט (575 עמודים).

\*\* המאמר מוקדש באהבה רבה לנכדנו הבכור לרגל הגיעו לגיל מצוות. נדב-אלחנן דיאמנט, בנם של אביטל וארז, מקהילת "מעין רבקה", הדר-גנים, פ"ת.

1 ע' אורנן, "דרכי חידוש מילים", בתוך: הלשון העברית בהתפתחותה ובהתחדשותה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 101-77. על דרכי התצורה בכלל בלשון ימינו ראו: ר' ניר, דרכי היצירה המילונית בעברית בת-זמננו, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה תשנ"ג.

2 השוו לדברי ישעיהו (ד:ג): "וְהָיָה הַנְּשָׂאֵר בְּצִיּוֹן וְהַנְּהוֹתָר בִּירוּשָׁלַיִם קְדוֹשׁ יִצְמָר לוֹ".

3 ראו בהרחבה מאמרי "על המילים הנרדפות במקרא", בספר לשון ומסורה הנזכר לעיל, עמ' 57-78.

אחד" (ברכות כד ע"א). בימינו חלה הבחנה ברורה ביניהן, וכיצא בזה גם בין: שופט/דיין; כלכלה/פרנסה ועוד.

4. מילים עבריות ומקבילותיהן הלועזיות

אחת המטרות של מחיי הלשון העברית הייתה דחיקת המילים הלועזיות והמרתן בעבריות, וכך נוצרו מילים נרדפות. כגון: מונית/ טקסי; יבוא/אימפורט; מידע/אינפורמציה; שנאי/טרנספורמטור ועוד. לימים חל בידול סמנטי בחלק מהצמדים, ומילים ששימשו בעבר באותה המשמעות, משמשות היום במשמעויות שונות, כגון: תלמיד/סטודנט; מסעדה/קפטריה; מדיניות/פוליטיקה; תפיסה/קונספציה; חגיגה/פסטיבל ועוד. מעניין במיוחד הוא צמד המילים המיוחס לבן-יהודה: אוניברסיטה/מכללה. בן-יהודה הציע את המילה "מכללה" כחלופה לאוניברסיטה, ולא שיער כי לימים ייווצר בידול סמנטי ביניהן, ואנו נזדקק להבדל שבין שני סוגי המוסדות.

5. צורת הבינוני של בניין הפעיל

הצורה הרווחת היום בלשוננו היא הצורה במשקל מְקַטֵּלָה, כגון: מְכַרְיָה; מְפַקְדָה; מְזַכְרָה. מלבד צורה זו שימשה במקורות הקדומים גם הצורה המקבילה במשקל מְקַטְלָת, כגון: "כל העוסק בתורה מבפנים – תורתו מְקַרְזָת עליו מבחוץ" (מועד קטן טז ע"ב); "אמרה לו חי אדוני המלך אני מְפַקְדָת אותך על בני" (שיה"ר [וילנא] פרשה א); "מדה טובה מרובה דין הוא שתהא מְזַכְרָת זכות" (ספרי במדבר ח).

בתחילה שימשו שתי הצורות כשוות לכל דבר, אבל בלשון ימינו חל בהן בידול סמנטי, ולכל אחת מהן הוענקה משמעות שונה. כך נוצר מצב שלצד השם מְזַכְרָה (secretary), משמש שם העצם מְזַכְרָת במשמעות חדשה = דבר-מה שהאדם שומר לזיכרון (souvenir). האקדמיה ללשון העברית השכילה לנצל צורות אלה לבידול סמנטי, וכך התעשרה לשוננו בזוגות מילים כמו: מדפיסה/מדפסת; משחיה/משחזת; משחיתה/משחתת; מכפילה/מכפלת; מגדילה (זכוכית) מגדלת; מצמיחה/מצמדת (=טבעת המחברת שני צינורות); משחילה/משחלת (=מכשיר להשחלת החוט בקוף המחט); מלחיצה/מלחצת (=הכלי העשוי בצורת כ שבו נלחצים שני גופים לשם הידוקם או הדבקתם זה לזה) ועוד.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:  
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>  
כתובת דוא"ל של הדף: [dafshv@mail.biu.ac.il](mailto:dafshv@mail.biu.ac.il)  
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן  
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון  
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הסמנטי כאמצעי להרחבת אוצר המילים העברי. על תפיסתו נוכל לעמוד מתוך הדוגמה שלהלן:<sup>4</sup>

בכתבי הקודש מצויות כעשרים מלות, שהן מסמנות את השם "קוץ": נעצוץ, נהלול, שמיר, שית, עקרב, קוץ, סרב, סלון, ברקן, חדק, סרפד ועוד. ומה תפסיד לשוננו אם נשאיר מלה אחת או שתיים להוראת קוץ, ובשאר השמות נסמן צמחים ונטעים שונים, שהם דומים במראם או בטבעם לקוצים?

### דרכים לבידול הסמנטי

להלן נמנה חמישה מקורות של מילים נרדפות שנוצלו לבידול הסמנטי ולהעשרת אוצר המילים העברי.<sup>5</sup>

1. מילים נרדפות במקרא

עמית/רע: שתי המילים מופיעות במקרא כמתחלפות באותו הקשר. "נִפְשׁ פִּי תַחֲטָא וּמַעַלָּה מַעַל בְּה'... או עֲשֵׂק אֶת עַמִּיתוֹ" (וי' ה:כא). בהמשך הכתוב מדבר על העושה של ה'רע' ולא של העמית: "לא תַעֲשֵׂק אֶת רֵעֶךָ" (וי' יט:יג). בלשון ימינו "רע" הוא חבר (בלשון הגבוהה), ואילו "עמית" מציין חבר למקצוע, קולגה.

2. מילים עבריות ותרגומן הארמי

מבין הלשונות העתיקות שהשפיעו על הלשון העברית בולטת במיוחד הארמית, שנעשתה בתקופת הבית השני ללשוננו השנייה של עם ישראל. במילים רבות, ששימשו זה בצד זה באותה המשמעות, חל בידול סמנטי בעברית בת-זמננו, כגון:

לרדת/לנחות: "וַיְהִי בַעֲת הַהוּא וַיֵּרֶד הַיְהוּדָה" (בר' לח:א), אונקלוס מתרגם "וַיִּנְחַת הַיְהוּדָה". בלשון ימינו משמש 'רד' העברי בהוראה רגילה – עבר ממקום גבוה למקום נמוך, ואילו הפועל הארמי 'נחת' נתייחד לתנועת הירידה של כלי טייס אל הקרקע. כן בצמד: לצחוק/לחייך: "וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ" (בר' יח:יב), אונקלוס מתרגם: "וַחֲיִיכָת שָׂרָה". בלשון ימינו: "צחק" עניינו השמיע צחוק, הוציא מגרונו קולות של שמחה, ואילו "חייך" הארמי מציין הבעת פנים בלבד, ללא השמעת קול.

3. מילים מקראיות ומקבילותיהן בלשון חז"ל

בתקופת חז"ל נתחדשו מילים רבות למילים מקראיות באותה המשמעות, וכך נוצרו מילים נרדפות. לימים חל בידול ביניהן, כגון (המילה הראשונה מקראית, והשנייה מדברי חז"ל): אהבה/חיבה; גבול/תחום; דורש/תובע; טובע/שוקע; ילד/תינוק; כלכלה/פרנסה; שופט/דיין.

מעניין במיוחד הצמד: ילד/תינוק. השם ילד שימש במקרא לתקופת גיל מהלידה ועד לגיל מאוחר, כגון: "וַתִּקַּח לוֹ תֵבֶת גָּמָא... וַתִּשֶׂם בָּהּ אֶת הַיֶּלֶד" (שמ' ב:ג), וכך גם מכונה יוסף, שהיה כבן שבע-עשרה שנה: "וַיִּשָּׁב אֶל אָחִיו וַיֹּאמֶר הַיֶּלֶד אֲיִנְנִי" (בר' לז:ל). בפי חז"ל מכונה אותה תקופת גיל בשם "תינוק", כגון: "תינוק בן שתים עשרה שנה ויום

4 י' קלוזנר, הלשון העברית – לשון חיה, ירושלים תש"ט, עמ' 32.

5 ראו מאמרי: "דרכים לבידול הסמנטי", בתוך: לשון ומסורה, עמ' 137-167, ובו מנינו עשרים דרכים שונות.